

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**SAMOPOŠTOVANJE, SRAMEŽLJIVOST I PRIVRŽENOST PRIJATELJIMA
KAO PREDIKTORI ČINJENJA I IZLOŽENOSTI VRŠNJAČKOM NASILJU
PUTEM INTERNETA**

Diplomski rad

Davorka Bišćan

Mentorica: *Prof.dr.* Gordana Keresteš

Zagreb, 2015.

SADRŽAJ

Uvod	1
Definiranje vršnjačkog nasilja putem interneta	1
Tipovi vršnjačkog nasilja putem interneta	4
Žrtve i počinitelji vršnjačkog nasilja putem interneta	5
Prevalencija vršnjačkog nasilja putem interneta.....	5
Dobne i spolne razlike u vršnjačkom nasilju putem interneta	6
Prediktori činjenja i izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta	7
Samopoštovanje i vršnjačko nasilje	8
Sramežljivost i vršnjačko nasilje	9
Privrženost prijateljima i vršnjačko nasilje.....	9
Cilj i problem istraživanja	10
Hipoteze.....	11
Metoda	11
Sudionici	11
Mjerni instrumenti	11
Postupak.....	13
Rezultati.....	14
Deskriptivna analiza podataka	14
Povezanost izloženosti i počinjenja vršnjačkog nasilja na internetu	16
Spolne razlike u izloženosti i počinjenju vršnjačkog nasilja putem interneta	16
Povezanost počinjenja i izloženosti vršnjačkog nasilja putem interneta sa samopoštovanjem, dimenzijama privrženosti prijateljima i sramežljivošću	17
Samopoštovanje, sramežljivost i privrženost prijateljima kao prediktori izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta	18
Samopoštovanje, sramežljivost i privrženost prijateljima kao prediktori počinjenja vršnjačkog nasilja putem interneta	19
Rasprava	20
Metodološki nedostaci.....	24
Zaključak	25
Literatura	27

Samopoštovanje, sramežljivost i privrženost prijateljima kao prediktori činjenja i izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta

Davorka Bišćan

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi odnos samopoštovanja, sramežljivosti i privrženosti prijateljima s vršnjačkim nasiljem na internetu te ispitati spolne razlike u tim ponašanjima. U istraživanju su sudjelovale 124 učenice i 111 učenika sedmih i osmih razreda iz pet osnovnih škola s područja grada Zagreba. Ispitani su samopoštovanje, sramežljivost i privrženost prijateljima te njihova izloženost i činjenje vršnjačkog nasilja putem interneta. Rezultati pokazuju da su neka djeca koja su žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta ujedno i počinitelji tog nasilja. Dalje, dječaci su češće počinitelji vršnjačkog nasilja putem interneta, dok nema spolnih razlika u izloženosti nasilju. Samopoštovanje je individualna karakteristika koja je statistički značajan prediktor izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta. Učenici nižeg samopoštovanja izvjestili su o većoj izloženosti takvom nasilju. Sramežljivost i privrženost prijateljima nisu bili prediktivni za izloženost nasilju putem interneta. Također, na temelju sramežljivosti, samopoštovanja i privrženosti prijateljima nije bilo moguće predvidjeti sklonost činjenja vršnjačkog nasilja putem interneta.

Gljučne riječi: vršnjačko nasilje putem interneta, samopoštovanje, sramežljivost, privrženost prijateljima

Self-esteem, shyness and peer attachment as predictors of perpetration and exposure to cyberbullying

Davorka Bišćan

The aim of this study was to examine relations of self-esteem, shyness and peer attachment with cyberbullying and determine sex differences in cybervictimization and cyberbullying. The sample consisted of 124 female students and 111 male students in seventh and eighth grades of five elementary schools from Zagreb. We examined self-esteem, shyness and peer attachment of participants and their exposure to and perpetration of cyberbullying. The results revealed that some victims of cyberbullying were also perpetrators of cyberbullying. Further, boys were more often perpetrators of cyberbullying than girls while victims were equally girls and boys. Self-esteem was individual characteristic that statistically significantly predicted exposure to cyberbullying. Students with low self-esteem reported higher exposure to that type of bullying. Shyness and peer attachment were not predictive for cyberbullying exposure. Also, based on shyness, self-esteem and peer attachment it was not possible to predict tendency of perpetration of cyberbullying.

Keywords: cyberbullying, self-esteem, shyness, peer attachment.

UVOD

U današnje vrijeme, sve više mladih komunicira sa svojim vršnjacima putem interneta. Razne sobe za razgovore, forumi, društvene mreže i interaktivne kompjutorske igre zamijenile su klupice u parkovima, šetnje po gradu i igranje društvenih igara kod kuće. Napretkom tehnologije, stvoren je novi socijalni prostor koji uz značajne prednosti krije i zamke.

Adolescencija je razdoblje sazrijevanja kroz koje se dijete priprema za odraslu dob. U adolescenciji se djetetu događaju intenzivne tjelesne, kognitivne, emocionalne, seksualne i psihosocijalne promjene koje ovo razdoblje čine vremenom zbunjenosti, ali i otkrića (Lacković- Grgin, 1994). U adolescenciji sve veću ulogu imaju vršnjaci i vršnjačke grupe. Kroz pripadanje vršnjačkoj grupi ispunjava se potreba za pripadanjem pa tako vršnjaci pružaju podršku, savjet i ohrabrenje. Potreba za prihvaćanjem od strane drugih i sklonost priklanjanju grupnim normama čini adolescente podložnijima pritisku vršnjaka. Socijalna interakcija s vršnjacima omogućava osobni razvoj i razvoj socioemocionalnih vještina. Kroz interakciju s vršnjacima, adolescenti uče kako surađivati, sagledavati razne perspektive i kako zadovoljiti rastuće potrebe za intimnošću (Rubin, Bukowski i Parker, 1998). U isto vrijeme, potreba za povezivanjem s poznatim prijateljima i mogućnost širenja prijateljstava kontaktiranjem s nepoznatima, izlaže adolescente riziku. Adolescenti su osjetljivi na negativne socijalne interakcije i česta ih upotreba interneta može izložiti vršnjačkom nasilju, uznemiravanju i seksualnim ponudama (Berson, Berson i Ferron, 2002).

Definiranje vršnjačkog nasilja putem interneta

Konstrukt vršnjačkog nasilja putem interneta nije u potpunosti definiran. Dokle god nije postavljena jasna definicija, nemoguće je potpuno razumijevanje ovog konstrukta i njegove povezanosti s drugim varijablama. Mali je stupanj slaganja čak i oko samog naziva pa se u literaturi pronalaze termini poput online agresije, cyberbullyinga, internetskog zlostavljanja i elektroničke agresije (Law, Shapka, Hymel, Olson i Waterhouse, 2011).

Vršnjačko nasilje, kao ozbiljan oblik školskog nasilja, već je dugo prepoznato kao opće agresivno ponašanje među vršnjacima i ima negativne efekte na kognitivni razvoj i učenje (Flanagan, Erath i Bierman, 2008). U osnovnim školama predstavlja ozbiljan i multikulturalan problem te je zadobilo značajnu pažnju u Europi, Sjevernoj Americi i Japanu (Akiba, 2004; Olweus, 2003; Pepler, Jiang, Craig i Connolly, 2008). Vršnjačko nasilje se kao ponašanje sada događa i odvija i u virtualnom prostoru, vjerojatno na snažniji način nego što je u konvencionalnom kontekstu, jer je sveobuhvatno, gotovo nezaustavljivo i neizbježno. Fizički ožiljci udaraca mogu zacijeliti i često postoji mogućnost da potencijalna žrtva može čak i izbjeći tučnjavu, dok uhođenje na internetu može slomiti čak i najjači um jer ne postoji mjesto za skrivanje (Huang i Chou, 2010). Willard (2007) vršnjačko nasilje putem interneta opisuje kao slanje prijetećih poruka žrtvi, ili upotrebu digitalnih tehnologija na način koji žrtvi stvara psihološke i socijalne probleme.

Vršnjačko nasilje se najčešće definira kao agresivan, namjeren čin ili ponašanje koje grupa ili pojedinac opetovano rade i kroz duži period žrtvi koja se ne može lako sama braniti (Olweus, 1993). U proteklih se nekoliko godina vršnjačko nasilje, razvojem tehnologija, kroz elektroničke naprave, a posebice mobitele i računala putem interneta, pojavilo pod zasebnim nazivom vršnjačko nasilje putem interneta. Vodeći se definicijom vršnjačkog nasilja, vršnjačkim nasiljem putem interneta možemo smatrati agresivan, namjeren čin usmjeren žrtvi koja se ne može lako sama braniti, vođen od strane grupe ili pojedinca, koristeći elektroničke forme za kontakt, opetovano i kroz duži period (Smith, Mahdavi, Carvalho, Fisher, Russell i Tippett, 2008). Iz ove perspektive, vršnjačko nasilje putem interneta je sustavna zloupotreba snage koja se događa korištenjem informacijskih i komunikacijskih tehnologija.

Iako ova definicija dobro opisuje kontekst vršnjačkog nasilja putem interneta, neki od definicijskih aspekata još su predmet rasprave. Dva kriterija posebice odvajaju vršnjačko nasilje od agresije. To su aspekt ponavljanja i nesrazmjera snage. Oba ta aspekta su relativno jasna u objašnjavanju tradicionalnog zlostavljanja, ali teško su primjenjivi za vršnjačko nasilje putem interneta (Slonje, Smith i Frisen, 2013). Ideja ponavljanja u vršnjačkom nasilju putem interneta nije precizna i jasna; jedan čin u virtualnom prostoru može lako izazvati niz posljedičnih događaja koji su van kontrole počinitelja, s obzirom na tehnologiju koja je korištena. Primjer tome je fotografija koja

je poslana ili objavljena na internetu, koja se u kasnijem periodu dijeli od strane drugih ljudi, a ne početnog izvršitelja. Tako se jedan čin izvršitelja može ponavljati nebrojeno puta od drugih osoba i biti nebrojeno puta doživljen od strane žrtve. Ako ponavljanje čina nije napravio početni izvršitelj, postavlja se pitanje je li to još uvijek vršnjačko nasilje putem interneta. Drugi definicijski problem je nesrazmjer snage. Olweus (1993) je kod tradicionalnog vršnjačkog nasilja žrtvu opisao kao „slabu“, misleći pritom ne samo na fizičku već i na psihičku slabost, a isto tako snagu može predstavljati činjenica da je više osoba počinitelj vršnjačkog nasilja nad jednom osobom. Takav oblik nesrazmjera snage nije primjenjiv kod vršnjačkog nasilja putem interneta. Fizička snaga nije potrebna za počinjenje vršnjačkog nasilja putem interneta, kao ni veći broj počinitelja. Međutim, dvije su druge mogućnosti nesrazmjera snage kod vršnjačkog nasilja putem interneta: tehnička sposobnost za korištenje komunikacijskih tehnologija i anonimnost.

Hinduja i Patchin (2009) vršnjačko nasilje putem interneta definiraju kao voljno i ponavljano povređivanje nanešeno upotrebom elektroničke pošte, mobitela i drugih računalnih programa, poput programa za slanje izravnih poruka. Shariff i Gouin (2005) definiraju vršnjačko nasilje putem interneta kao radnje koje uključuju verbalno (preko telefona ili mobitela) ili pisano (prijetnje, rasno, spolno ili homofobično uznemiravanje) korištenje dostupnih medija: mobitela, internet blogova, internetskih stranica, soba za razgovore, “MUD” soba (domene koje istovremeno koristi više osoba, u kojima pojedinci koriste razne nadimke) i Xangas (virtualni osobni profili gdje adolescenti stvaraju i objavljuju liste ljudi koje ne vole.

Prema dosadašnjim istraživanjima, može se zaključiti kako vršnjačko nasilje putem interneta uključuje korištenje svih vrsta uređaja i tehnologija koje omogućavaju komunikaciju s drugima, kao što su mobiteli, video kamere, elektronička pošta i internetske stranice za dijeljenje ili slanje uznemirujućih ili posramljujućih poruka drugoj osobi (Ybarra i Mitchell, 2004). U ovom istraživanju vršnjačko nasilje putem interneta ćemo definirati kao slanje prijetećih poruka žrtvi ili upotrebu digitalnih tehnologija na način koji žrtvi stvara psihološke i socijalne probleme, koristeći definiciju Willarda (2007). Mladi su socijalno povezani s drugima putem interneta i ostalih komunikacijskih tehnologija, i ti alati su postali novi medij zlostavljačkog ponašanja. Vršnjačko nasilje putem interneta adolescente pogađa emocionalno, više od

direktne posljedice fizičke povrede i djeluje kroz SMS poruke, fotografije postavljene na internet, ružne riječi na osobnim blogovima i glasine koje se šire brže nego ikad. S porastom popularnosti društvenih mreža, aplikacija za slanje izravnih poruka i mobilne tehnologije, rizik i opseg vršnjačkog nasilja putem interneta kod adolescenata se ne smije podcijeniti (Juvonen i Gross, 2008). Čini se da adolescenti koriste internet kao arenu za nasilje (Beran i Li, 2007).

Tipovi vršnjačkog nasilja putem interneta

Kao što je vidljivo iz različitih definicija, postoji više tipova odnosno kategorija vršnjačkog nasilja putem interneta. Vršnjačko nasilje putem interneta obuhvaća razne činove kojima se povređuje ili uznemirava pojedinac, a ti činovi uključuju različite sadržaje. Također, mediji kojima se vrši zlostavljanje mogu biti različiti.

U nekim istraživanjima se na vršnjačko nasilje putem interneta gleda kao na jedan konstrukt (Law i sur., 2011), ali većina autora smatra kako postoje razni tipovi ili kategorije vršnjačkog nasilja putem interneta. Tako Willard (2007) smatra da postoji 8 kategorija: "flaming" – „online“ svađanje koristeći elektroničke poruke s gnjevnim i vulgarnim jezikom; uznemiravanje – opetovano slanje prijetećih, zlobnih i uvredljivih poruka; klevetanje – virtualno nepoštivanje, slanje ili objavljivanje tračeva i glasina o nekome s ciljem narušavanja reputacije ili prijateljstva; lažno prikazivanje – pretvaranje da ste netko drugi i slanje ili objavljivanje materijala kako bi tu osobu doveli u opasnost ili probleme ili narušili njenu reputaciju ili prijateljstvo; "outing" – slanje ili objavljivanje materijala o osobi koji sadrži osjetljive, privatne ili posramljujuće informacije ili slike; „trickery“ – pretvaranje da ste prijatelj kako bi iz razgovora izvukli o osobi tajne i sramotne informacije kako bi ih mogli objaviti i proširiti „online“; isključivanje – okrutno isključivanje nekoga iz „online“ grupe i virtualno uhođenje – ponavljano i intenzivno uznemiravanje i klevetanje koje uključuje prijetnje ili stvara velik strah.

Prema Kowalski i Limber (2007) postoji 6 vrsta vršnjačkog nasilja putem interneta: zlostavljanje putem aplikacija za slanje izravnih poruka, zlostavljanje u sobama za razgovore, zlostavljanje na internetskim stranicama, zlostavljanje putem

elektroničke pošte, zlostavljanje putem tekstualnih poruka i zlostavljanje drugim načinima.

Žrtve i počinitelji vršnjačkog nasilja

Vršnjačko nasilje obuhvaća nekoliko sudionika: počinitelja, žrtvu, počinitelja/žrtvu i neuključene. Glavni akter izvođenja vršnjačkog nasilja je agresor, odnosno počinitelj koji ima namjeru nanijeti štetu žrtvi. Prema Perren i Alsaker (2006), počinitelji tipično razvijaju i iskazuju agresivna ponašanja već u ranim godinama, manje su suradljivi i prosocijalni (Burton, Florell i Wygant, 2013).

Žrtva je primatelj počiniteljevih agresivnih ponašanja. Karakteristike žrtava su da su voljnije slijediti nego voditi, neuključene su u vršnjačke grupe, lako se predaju i često su objekt šala i smicalica. Takvi pojedinci su suradljivi i submisivni, imaju nisku razinu agresije i socijabilnosti, imaju problema s asertivnošću i imaju nižu razinu ekstraverzije od počinitelja nasilja (Burton, Florell i Wygant, 2013).

Počinitelj/žrtva je još jedan od ključnih sudionika vršnjačkog nasilja. Ovi pojedinci su i počinitelji i žrtve vršnjačkog nasilja te kao i počinitelji imaju visoku razinu agresije. Specifično za ove pojedince je da imaju izraženu višu razinu socijalne izolacije, nižu razinu prosocijalnog ponašanja i najomraženiji su među vršnjacima (Burton, Florell i Wygant, 2013).

Pregledom literature o vršnjačkom nasilju putem interneta, može se uočiti sve veća broj sudionika vršnjačkog nasilja koji provode nasilje nad vršnjacima, ali isto tako su i žrtve tog nasilja. Tako Willard (2007) navodi kako učenici uključeni u vršnjačko nasilje putem interneta, sudjeluju i kao žrtve i kao počinitelji.

Prevalencija vršnjačkog nasilja putem interneta

U posljednjih nekoliko godina istraživači se bave ispitivanjem prirode i prevalencije vršnjačkog nasilja putem interneta kod djece i mladih (Kowalski i Limber,

2013). Postoji razumljiva varijabilnost u nalazima učestalosti žrtava vršnjačkog nasilja putem interneta, koja proizlazi iz varijacija u parametru vremena koji se koristi u raznim istraživanjima, različitim mjerama i definicijama vršnjačkog nasilja putem interneta i ispitivanju različitih dobnih skupina. Tako je učestalost žrtava procijenjena u rasponu od niskih 4% (Ybarra i Mitchell, 2004) do visokih 72% (Juvonen i Gross, 2008). Učestalost počinjenja vršnjačkog nasilja putem interneta također varira i kreće se od 3% (Kowalski i Limber, 2013) do 23% (Bauman, 2013). Kowalski i Limber (2007) su u istraživanju provedenom na 3767 učenika srednjih škola u SAD-u dobili da je 18% učenika bilo žrtva, a 11% je reklo da su bili počinitelji vršnjačkog nasilja putem interneta barem jednom u protekla dva mjeseca.

Dobne i spolne razlike u vršnjačkom nasilju putem interneta

Dosadašnja istraživanja spolnih razlika u činjenju i izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta daju različite rezultate. Neka istraživanja su pokazala kako su dječaci češće počinitelji vršnjačkog nasilja putem interneta (Calvete, Orue, Estevez, Villardon i Padilla, 2010; Gradinger, Strohmeier i Spiel, 2009), neka pokazuju kako su dječaci značajno više počinitelji dok su djevojčice više žrtve (Kowalski, Morgan i Limber, 2012; Wang, Ianotti i Nansel, 2009), dok su neka (Holfeld i Grabe, 2012) pokazala da srednjoškolske djevojke više sudjeluju u vršnjačkom nasilju putem interneta od dječaka. Mesch (2009) u svom istraživanju nalazi kako je 61% djevojčica navelo da su barem jednom bile izložene vršnjačkom nasilju putem interneta u odnosu na 39% dječaka. S druge pak strane, istraživanje Perren i Gutzwiller-Helfenfinger (2012) pokazuje kako su dječaci više uključeni u tradicionalno vršnjačko nasilje, ali isto ne vrijedi za vršnjačko nasilje putem interneta. Werner, Bumpus i Rock (2010) ne nalaze spolne razlike u vršnjačkom nasilju putem interneta, a iste nalaze dobivaju i Monks, Robinson i Worlidge (2012) u svom istraživanju. Postoje neke rasprave o razlikama u načinu korištenja interneta kod djevojčica i dječaka. Naime, dječaci su više uključeni u razgovore u sobama za razgovore dok djevojčice više komuniciraju putem elektroničke pošte. Ova dva načina korištenja interneta različito izlažu djevojčice i dječake vršnjačkom nasilju putem interneta (Mesch, 2009). Istraživanje Beebe, Asche, Harrison i Quinlan (2004) je pokazalo kako je korištenje soba za razgovore značajan pokazatelj

povećane ranjivosti kod adolescenata. Uzimajući u obzir da je vršnjačko nasilje putem interneta vrsta indirektnog nasilja, pretpostavka je da će djevojčice češće biti uključene u vršnjačko nasilje putem interneta (Yang, Stuart, Kim, Kim, Shin, Dewey, Maksey i Yon, 2013).

Istraživanja dobnih razlika u izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta uglavnom govore kako su starija djeca češće izložena vršnjačkom nasilju putem interneta od mlađe djece. Mesch (2009) u svome istraživanju dobiva kako su stariji adolescenti češće izloženi vršnjačkom nasilju putem interneta od mlađih ispitanika. Slične nalaze dobili su u svojem istraživanju i Mitchell, Ybarra i Finkelhor (2007) gdje rezultati pokazuju kako je veći rizik za izloženost vršnjačkom nasilju putem interneta za starije adolesecente i manji rizik za mlađe adolescente. Mesch (2009) smatra kako ove dobne razlike mogu biti rezultat razvojnih faktora koji utječu na vrijeme i vrstu korištenja interneta. Moguće je da se mladi s odrastanjem sve više uključuju u razne aktivnosti s nepoznatima što povećava rizik za izlaganje vršnjačkom nasilju putem interneta.

Prediktori činjenja i izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta

Istraživanja vršnjačkog nasilja putem interneta su raznolika. Glavne razlike nalaze se u definiranju samog nasilja, dobnim skupinama koje se ispituju i razlozima zbog kojih su rađena. Većina istraživanja je usmjerena na uspoređivanje vršnjačkog nasilja putem interneta i tradicionalnih oblika vršnjačkog nasilja, a određen broj usmjeren je na utvrđivanje faktora koji predviđaju pojavu tog oblika nasilja i njegove posljedice.

U literaturi se znatan broj faktora dovodi u suodnos s vršnjačkim nasiljem putem interneta, međutim ne postoji velik broj istraživanja u kojima se provjerava koji čimbenici doprinose objašnjenju tog nasilja. Čimbenici koji se ispituju kao prediktori vršnjačkog nasilja, ispituju se i kao ishodi nasilja. Velik broj rezultata upućuje na to da žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta doživljavaju velik broj negativnih psihosocijalnih posljedica sličnih posljedicama žrtava tradicionalnog vršnjačkog nasilja. Viktimizacija putem interneta je povezana s nižim samopoštovanjem, višim razinama

depresije, akademskih problema (lošiji školski uspjeh, kašnjenje na nastavu i izostajanje s nastave) i socijalne anksioznosti (Tokunaga, 2010). Iskustva počinjenja i izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta su povezana s psihopatologijom kao što su depresija, anksioznost i problemi u ponašanju (Yang i sur., 2013). Wright i Li (2013) nalaze kako je naj snažniji prediktor izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta počinjenje istog, kao i obrnuto. U svom istraživanju dobivaju kako su vršnjačko odbijanje i iskustvo žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta prediktori počinjenju vršnjačkog nasilja putem interneta. Prema Yang i suradnicima (2013), muški spol, niži školski uspjeh i prethodno iskustvo počinjenja nasilja su povezani i s počinjenjem i s izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta. Visoka razina anksioznosti i depresivnosti i niska razina samopoštovanja povezani su s počinjenjem vršnjačkog nasilja putem interneta, a s izloženosti je povezano nisko samopoštovanje. U ovom istraživanju usmjerili smo se na samopoštovanje, sramežljivost i privrženost prijateljima kao moguće prediktoze izloženosti i počinjenja vršnjačkog nasilja putem interneta, smatrajući kako te individualne karakteristike, unatoč slaboj empirijskoj provjeri, doprinose objašnjenju fenomena vršnjačkog nasilja putem interneta.

Samopoštovanje i vršnjačko nasilje

Kao centralni aspekt psihološkog funkcioniranja tijekom adolescencije često se navodi samopoštovanje. Samopoštovanje je termin kojim se izražava globalno ili opće vrednovanje sebe. Rosenberg (1965) definira samopoštovanje kao pozitivan ili negativan stav o sebi. Brojna istraživanja vršnjačkog nasilja pokazuju kako žrtve tradicionalnog vršnjačkog nasilja imaju nisko samopoštovanje (Brito i Oliveira, 2013; Jankauskiene, Kardelis, Sukys i Kardeliene, 2008; Sesar, 2011). Nekonzistentniji rezultati dobivaju se kada se istražuje povezanost između činjenja tradicionalnog nasilja i samopoštovanja. Tako rezultati pokazuju da počinitelji nasilja imaju i visoko (Salmivall, Kaukiainen, Kaistaniemi i Lagerspetz, 1999) i nisko samopoštovanje (Jankauskiene i sur., 2008). Istraživanja povezanosti samopoštovanja i vršnjačkog nasilja putem interneta pokazuju kako je izloženost vršnjačkom nasilju putem interneta značajan prediktor niskog samopoštovanja (Cenat, 2014). Yang i sur. (2013) su dobili da žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta, kao i djeca koja su istovremeno i počinitelji i

žrtve, imaju niže samopoštovanje u usporedbi s onima koji nisu uključeni u nasilje. Slične rezultate su dobili i Patchin i Hinduja (2010) gdje su žrtve i počinitelji vršnjačkog nasilja putem interneta postizali niže rezultate na mjeri globalnog samopoštovanja od onih koji nisu uključeni u nasilje.

Sramežljivost i vršnjačko nasilje

Pojam sramežljivosti nema jedinstveno značenje, iako se koristi u svakodnevnom životu. Briggs, Cheek i Jones (1986) predlažu tri kategorije definicija sramežljivosti: sramežljivost je subjektivno iskustvo praćeno strahom i uznemirenošću u interpersonalnim odnosima; predstavlja psihološki sindrom karakteriziran socijalnom anksioznošću i interpersonalnom inhibicijom zbog evaluacije te definiranje sramežljivosti kao šutljivosti i izbjegavanja socijalnih kontakata. Istraživanja pokazuju da fobije i strahovi, koji se razvijaju kao posljedica izloženosti zlostavljanju, utječu na često izostajanje i bježanje iz škole zbog čega dolazi do manjeg broja interakcija s ostalom djecom u razredu, što naposljetku vodi dijete u izolaciju (Juvonen, Graham i Schuster, 2003; Pedreira-Masa, Rodrigues-Piedra i Seoane-Lago, 2006). U retrospektivnom istraživanju provedenom na odraslim ispitanicima (Rigby, 2003) utvrđeno je da interpersonalne poteškoće muškaraca koji su bili izloženi viktimizaciji u školi za posljedicu imaju strah od intimnosti i sramežljivost. Sramežljivi pojedinci mogu biti subjekti vršnjačkog nasilja i uznemiravanja zbog svojeg niskog samopoštovanja i slabih socijalnih vještina (Van Zalk, Kerr i Tilton-Weaver, 2011). Sramežljivost i socijalna izoliranost su povezani s vršnjačkom viktimizacijom (Dill, Vernberg, Fonagy, Twemlow i Gamm, 2004).

Privrženost prijateljima i vršnjačko nasilje

Privrženost je snažna emocionalna povezanost s objektom privrženosti, a svrha joj je održavanje blizine s objektom privrženosti, osobito u stresnim uvjetima (Bartholomew i Horowitz, 1991). Osnovni oblik privrženosti je povezanost djeteta s majkom, no privrženost može biti usmjerena ka ocu, djedu, baki, a kasnije i prijateljima i romantičnim partnerima. Privrženost se smatra ponašanjem koje se razvilo tijekom

evolucije jer povećava vjerojatnost preživljavanja i reprodukcije. Tijekom adolescencije odnosi s vršnjacima počinju preuzimati sve više funkcija kao izvori intimnosti, povratne informacije o socijalnom ponašanju, informacija, socijalnog utjecaja, i na kraju privrženosti i partnerstva. Ispitujući odnos između agresivnosti i privrženosti, Razum (2001) nalazi potvrdu za hipotezu o povezanosti dimenzija privrženosti i različitih aspekata agresivnosti. Rezultati njegovog istraživanja upućuju na povećanu agresivnost anksiozno-ambivalentnih osoba i to u latentnim oblicima agresivnosti (verbalnim i fizičkim), u indirektnoj te ukupnoj agresivnosti. Ranija istraživanja su pokazala značajnu povezanost između privrženosti prijateljima, nasilnih ponašanja i viktimizacije. U usporedbi s neuključenima u vršnjačko nasilje, počinitelji imaju više prijatelja u svojim vršnjačkim grupama dok žrtve imaju manje prijatelja (Perren i Alsaker, 2006). Bacchini, Affuso i Trotta (2008) su u svojem istraživanju dobili rezultat da su žrtve vršnjačkog nasilja generalno manje prihvaćene od vršnjaka. U adolescenciji, pojedinci sa sigurnom privrženosti prijateljima su najmanje agresivni i najsuosjećajiji sa svojim vršnjacima (Laible, Carlo i Raffaelli, 2000).

CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati povezanost između činjenja i izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta u srednjoj adolescenciji te odnos samopoštovanja, sramežljivosti i privrženosti prijateljima s vršnjačkim nasiljem na internetu. U skladu s ciljem istraživanja postavljeni su sljedeći problemi:

1. Ispitati povezanost između izloženosti i počinjenja vršnjačkog nasilja na internetu
2. Ispitati spolne razlike u izloženosti i počinjenju vršnjačkog nasilja na internetu
3. Ispitati prediktivnost samopoštovanja, privrženosti prijateljima i sramežljivosti za izloženost vršnjačkom nasilju na internetu
4. Ispitati prediktivnost samopoštovanja, privrženosti prijateljima i sramežljivosti za počinjenje vršnjačkog nasilja na internet

Hipoteze:

1. Djeca koja su žrtve su ujedno i počinitelji vršnjačkog nasilja na internetu
2. Djevojčice su češće i žrtve i počinitelji vršnjačkog nasilja na internetu nego dječaci
3. Samopoštovanje, sramežljivost i privrženost prijateljima značajno će doprinijeti objašnjenju varijance izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta
4. Samopoštovanje, sramežljivost i privrženost prijateljima značajno će doprinijeti objašnjenju varijance činjenja vršnjačkog nasilja putem interneta

METODA

Sudionici

U istraživanju, koje je provedeno u svibnju i lipnju 2014., sudjelovali su učenici sedmih i osmih razreda pet osnovnih škola s područja grada Zagreba. Ukupan uzorak čini 236 učenika, od čega 124 učenice (52.8%) i 111 učenika (47.2%). 54.7% ispitanika rođeno je 2000. godine, 32.9% je rođeno 1999. godine, 12% 2001. godine, a 0.4% 1998. godine.

Mjerni instrumenti

Rosenbergova skala samopoštovanja (Rosenberg Self-Esteem Scale, Rosenberg, 1965) sastoji se od deset čestica na kojima sudionici vrednuju sami sebe. Pet čestica je formulirano u pozitivnom smjeru, a pet u negativnom. Ispitanici za svaku tvrdnju na skali, od 1- u potpunosti netočno do 5- u potpunosti točno, iskazuju svoj stupanj slaganja sa pojedinom tvrdnjom. Primjer čestice iz upitnika je: „Osjećam da posjedujem niz vrijednih osobina“. Rezultat na skali je zbroj odgovora na pojedinačne čestice, s tim da se odgovori na 2., 3., 4., 6. i 9. tvrdnji boduju u obrnutom smjeru. Tako je minimalan rezultat na skali 10, a maksimalan 50. Veći rezultat predstavlja višu razinu samopoštovanja. Kratkoća skale i dobra unutarnja konzistencija ($\alpha = .74 - .89$) čine ju

prikladnom za ispitivanje i u praktične i u znanstvene svrhe. Na našem uzorku pouzdanost tipa unutarnje konzistencije je .81.

Crozierov upitnik sramežljivosti za djecu (Children's Shyness Questionnaire, Crozier, 1995; prema Valjak, 2004) sastoji se od 26 čestica. Upitnik je namjenjen za ispitivanje sramežljivosti kod djece u dobi od 8 do 12 godina. Djeca na čestice odgovaraju s „da“, „ne“ ili „ne znam“. Jedna od čestica iz upitnika je: „Je li ti lako sklopiti prijateljstvo?“ Način bodovanja je takav da se svaki „da“ odgovor boduje s 2 boda, odgovor „ne znam“ s jednim bodom, a odgovor „ne“ se ne boduje. Čestice 9, 10, 15, 16 i 23 se boduju obrnuto. Raspon rezultata na ovom upitniku je od 0 do 52, veći rezultat predstavlja višu sramežljivost. Autor upitnika izvještava o pouzdanosti tipa unutarnje konzistencije .82, a na našem uzorku pouzdanost iznosi .68.

Upitnik privrženosti prema prijateljima (Modificirani inventar iskustva u bliskim vezama Brennana i sur., Kamenov i Jelić, 2003) sastoji se od 18 tvrdnji. Zadatak sudionika je da svoj stupanj slaganja s pojedinom tvrdnjom izraze zaokruživanjem odgovarajućeg broja na skali od 1 do 7 (1 – uopće se ne slažem, 4 – niti se slažem niti se ne slažem, 7 – potpuno se slažem). Rezultat je zbroj odgovora na pojedinačne čestice. Čestice 1, 9 i 15 se boduju obrnuto. Jedna od čestica iz upitnika je: „Obraćam se prijatelju iz puno razloga, uključujući utjehu i smirivanje.“ Ukupan rezultat na skali privrženosti nije jedinstveni broj, već se posebno zbrajaju bodovi dobiveni na parnim i posebno na neparnim česticama. Rezultat na parnim tvrdnjama odnosi se na dimenziju Anksioznosti, dok se rezultat na neparnim tvrdnjama odnosi na dimenziju Izbjegavanje. Na ovom uzorku pouzdanost tipa unutarnje konzistencije za dimenziju Izbjegavanje iznosi .72, a za dimenziju Anksioznost .85. Korelacija između dimenzija Anksioznosti i Izbjegavanja je srednje visoka i pozitivna te iznosi .52, $p < .01$.

Skala vršnjačkog nasilja na internetu za žrtve i počinitelje (Cyber victim/bully scale, Cetin, Yaman i Peker, 2011) sadrži 22 tvrdnje. Upitnik smo za potrebe straživanja preveli na hrvatski jezik i pritom smo koristili metodu dvostrukog prijevoda. Sastoji se

od dva dijela, odnosno primjenjuje se dva puta, ali s dvije različite upute, pri čemu u obje primjene čestice ostaju iste. Prva uputa je namijenjena ispitivanju ponašanja koje ispitanici rade drugim osobama, dok se druga uputa odnosi na radnje kojima su ispitanici bili izloženi od strane drugih. Zadatak sudionika je da za pojedinu tvrdnju izraze svoje slaganje s njom tako da zaokruže broj na skali od 1- nikad do 5- uvijek. Neke od čestica iz upitnika su: „Koristio sam internet za širenje glasina“ i „Rugali su mi se na internetu“. Raspon bodova na svakoj skali je od 22 do 110. Viši rezultat predstavlja veću izloženost nasilju odnosno veće provođenje nasilja. Pouzdanost tipa unutarnje konzistencije koju navode autori skale i za skalu izloženosti vršnjačkom nasilju i za skalu provođenja vršnjačkog nasilja iznosi .89 (Cetin, Yaman i Peker, 2011). Cronbach alfa u ovom istraživanju bio je .92 za obje skale.

Postupak

Ispitivanje je provedeno tijekom svibnja i lipnja 2014. godine u pet osnovnih škola na području grada Zagreba (OŠ Borovje, OŠ Jure Kaštelana, OŠ Žitnjak, OŠ Zapruđe i OŠ Lovre pl. Matačića). Prije samog ispitivanja kontaktirani su ravnatelji i stručne službe škole kako bi se upoznali s ciljevima i načinom provedbe ispitivanja, a daljnje pripreme i provedba istraživanja obavljani su uz pomoć pedagoginja škola. Budući da su ispitanici učenici te da se ispitivanje odvija u školskom kontekstu, prije samog istraživanja djeca su bila ukratko informirana o cilju istraživanja i zatražen je pristanak roditelja. Roditelji su pismenim putem informirani o provođenju i sadržaju istraživanja te su imali mogućnost pismenog potpisivanja suglasnosti u slučaju da pristaju na sudjelovanje njihovog djeteta u istraživanju. Od ukupnog broja djece kojima su podjeljene roditeljske suglasnosti, u istraživanju nije sudjelovalo njih 56,3%, odnosno 304. Kao glavni razlog ne sudjelovanja djece u našem istraživanju navela bih vrijeme provođenja istraživanja. Naime, kako je bio kraj školske godine, a istraživanje je provedeno na učenicima sedmih i osmih razreda, djeca su vjerojatno razmišljala o ocjenama i upisima u srednju školu.

Upitnici su bili primijenjeni grupno, odnosno u svakom razredu tijekom redovite nastave, dobrovoljno i anonimno. Istraživanje je ukupno trajalo 20 dana. Razmak između podjele suglasnosti za roditelje i primjene upitnika bio je 3 dana, a sama primjena upitnika trajala je jedan školski sat. U istraživanju su sudjelovale 24 grupe, odnosno razredna odjeljenja. Upitnik je bio napisan u muškoj i ženskoj verziji, u dvije verzije istog sadržaja, ali različitog redoslijeda pojedinih skala, kako bi se smanjila mogućnost prepisivanja i utjecaj redoslijeda primjene instrumenata na davanje odgovora. U učionici je za vrijeme istraživanja, osim predmetnog nastavnika, bila prisutna autorica ovog diplomskog rada koja je po potrebi davala individualna objašnjenja ukoliko je to neki učenik zatražio. Predmetni nastavnik nije ni na jedan način ometao provođenje istraživanja. Djeca su u razredu bila podjeljena u dvije grupe s obzirom na sudjelovanje u istraživanju i tako su odvojeni na različite strane učionice te su oni koji nisu sudjelovali u istraživanju dobili zadatak od predmetnog nastavnika kako ne bi ometali istraživanje.

REZULTATI

Prikupljeni podaci su obrađeni pomoću programa za statističku obradu podataka IBM SPSS Statistics verzija 14.

Deskriptivna analiza podataka

Izračunali smo aritmetičke sredine i standardne devijacije za sve varijable u ovom istraživanju kako bismo utvrdili prosječne vrijednosti koje sudionici postižu na pojedinim mjerama, što je prikazano u tablici 1.

Tablica 1

Aritmetička sredina, standardna devijacija i normalnost distribucije za varijable u istraživanju (N=236)

Mjera	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>KSZ</i>
Privrženost prijateljima- Izbjegavanje	28.43	7.74	1.32
Privrženost prijateljima – Anksioznost	26.20	11.96	1.28
Sramežljivost	20.16	8.62	0.79
Samopoštovanje	38.01	7.65	1.53**
Počinj enje vršnjačkog nasilja putem internet	31.81	12.55	3.26**
Izloženost vršnjačkom nasilju putem internet	31.00	11.65	3.26**

** $p < .01$

Sudionici istraživanja na dimenzijama privrženosti prijateljima, i na izbjegavanju i na anksioznosti, ne postižu visoke rezultate. S obzirom da je srednja vrijednost na ovom upitniku 36, a sudionici našeg istraživanja postižu niže rezultate na obje dimenzije, možemo reći kako u prosjeku imaju relativno niske rezultate na dimenzijama privrženosti. Što se tiče sramežljivosti, vidljivo je kako sudionici našeg istraživanja postižu prosječne rezultate. Nadalje, samopoštovanje sudionika je prosječno i tendira ka višem. Vrlo niski rezultati na skali nasilničkog ponašanja na internetu ukazuju na to da se sudionici ovog istraživanja rijetko ponašaju nasilnički. Vrlo niski rezultati na skali izloženosti vršnjačkom nasilju na internetu za žrtve pokazuju kako su sudionici našeg istraživanja rijetko bili u situaciji da netko nad njima vrši bilo kakav oblik nasilja na internetu.

Povezanost izloženosti i počinjenja vršnjačkog nasilja na internetu

Ovim istraživanjem željelo se, između ostalog, ispitati postoji li povezanost između izloženosti i počinjenja vršnjačkog nasilja putem interneta, odnosno jesu li žrtve ujedno i počinitelji vršnjačkog nasilja putem interneta. Kao mjeru korelacije smo koristili Pearsonov test korelacije i dobili smo kako postoji statistički značajna srednje visoka pozitivna povezanost između izloženosti i počinjenja vršnjačkog nasilja putem interneta, odnosno da je određen broj osoba koje su žrtve istovremeno i počinitelji vršnjačkog nasilja putem interneta ($r = .66, p < .01$), čime je naša hipoteza potvrđena.

Spolne razlike u počinjenju i izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta

U okviru drugog problema, ispitili smo postoje li spolne razlike u počinjenju i izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta, odnosno jesu li dječaci ili djevojčice češće žrtve, odnosno počinitelji vršnjačkog nasilja putem interneta. Kao što je prikazano u tablici 2, t-testom je utvrđeno da nema statistički značajne razlike u izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta s obzirom na spol ($t = 0.422, p > .05$). Ovaj rezultat pokazuje da je podjednak broj djevojčica i dječaka koji su žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta. Kod ispitivanja spolnih razlika u počinjenju vršnjačkog nasilja putem interneta također smo koristili t-test. Levenov test pokazao je kako varijance nisu homogene pa smo koristili korigirani t ($F = 41.78, p < .01$) i utvrdili da postoji statistički značajna razlika u počinjenju vršnjačkog nasilja putem interneta s obzirom na spol ($t = -3.802, p < .01$). Dječaci ($M = 35.31, SD = 15.76$) su značajno češće počinitelji vršnjačkog nasilja putem interneta u odnosu na djevojčice ($M = 28.83, SD = 7.906$). Dobiveni rezultati nisu potvrdili našu hipotezu.

Tablica 2

Spolne razlike u počinjenju i izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta (N= 236)

	<i>M (SD)</i> Djevojčice	<i>M (SD)</i> Dječaci	<i>T</i>
Izloženost vršnjačkom nasilju putem interneta	31.32 (11.461)	30.65 (11.948)	0.422
Počinjenje vršnjačkog nasilja putem internet	28.83 (7.906)	35.31 (15.76)	-3.802**

** $p < .01$

Povezanost počinjenja i izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta sa samopoštovanjem, dimenzijama privrženosti prijateljima i sramežljivošću

Kako bismo saznali kakva je povezanost između samopoštovanja, sramežljivosti, dimenzija privrženosti prijateljima, statusa žrtve i statusa počinitelja vršnjačkog nasilja putem interneta izračunali smo Pearsonove koeficijente korelacije. Korelacije među varijablama prikazane su u tablici 3. Dimenzije privrženosti, anksioznost i izbjegavanje statistički značajno srednje visoko pozitivno koreliraju ($r = .51, p < .01$). Sudionici koji imaju nizak rezultat na dimenziji anksioznosti imat će i nizak rezultat na dimenziji izbjegavanja. Nadalje, iz rezultata je vidljivo kako postoji statistički značajna srednje visoka pozitivna korelacija između dimenzija privrženosti i sramežljivosti (anksioznost $r = .40, p < .01$; izbjegavanje $r = .30, p < .01$). Sudionici koji imaju nizak rezultat na dimenzijama privrženosti imaju nizak rezultat na sramežljivosti, odnosno manje su sramežljivi. Dobivena je i statistički značajna srednje visoka negativna korelacija između dimenzija privrženosti i samopoštovanja (anksioznost $r = -.45, p < .01$; izbjegavanje $r = -.29, p < .01$). Ovaj rezultat pokazuje da sudionici koji imaju niske rezultate na dimenzijama privrženosti imaju više samopoštovanje. Samopoštovanje i sramežljivost statistički značajno srednje visoko negativno koreliraju ($r = -.41, p < .01$). Sudionici koji imaju niže samopoštovanje su sramežljiviji. Status počinitelja vršnjačkog nasilja putem interneta statistički značajno korelira samo sa samopoštovanjem, i to nisko negativno ($r = -.18, p < .01$). Počinitelji vršnjačkog nasilja putem interneta imaju niže samopoštovanje. Što se tiče statusa žrtve, u statistički je značajnoj korelaciji s dimenzijom anksioznosti, niskoj i pozitivnoj ($r = .23, p < .01$) i sa

samopoštovanjem u srednjoj negativnoj korelaciji ($r = -.30, p < .01$). Žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta ostvaruju niske rezultate na dimenziji anksioznosti i imaju niže samopoštovanje.

Tablica 3

Povezanost samopoštovanja, sramežljivosti, privrženosti prijateljima, izloženosti i počinjenju vršnjačkog nasilja putem interneta ($N = 236$)

	Izbjegavanje	Anksioznost	Sramežljivo st	Samopošt ovanje	Počinjenje vršnjačkog nasilja putem interneta	Izloženost vršnjačkom nasilju putem interneta
Izbjegavanje	1	.517**	.300**	-.299**	.032	.123
Anksioznost		1	.402**	-.448**	.110	.230**
Sramežljivost			1	-.409**	-.094	-.086
Samopoštovanje				1	-.177**	-.304**
Počinjenje vršnjačkog nasilja putem interneta					1	.662**
Izloženost vršnjačkom nasilju putem interneta						1

** $p < .01$

Samopoštovanje, sramežljivost i privrženost prijateljima kao prediktori izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta

Kako bismo odgovorili na treći problem, ispitali smo prediktivnost samopoštovanja, sramežljivosti i dimenzija privrženosti za izloženost vršnjačkom nasilju putem interneta. Zbog nedostajućih podataka u pojedinim instrumentima, regresijske analize provedene su na manjem broju sudionika od ukupnog broja učenika koji su sudjelovali u istraživanju. Regresijska analiza (tablica 4) pokazala je kako ove individualne karakteristike objašnjavaju 14.1% ukupne varijance izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta. Prediktor koji značajno doprinosi objašnjenju

varijance izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta je samopoštovanje, odnosno nisko samopoštovanje je prediktor izloženosti tom nasilju. Samostalni doprinos samopoštovanja u objašnjenju varijance izloženosti nasilju je 9.42 %. Sramežljivost se pokazala kao supresor varijabla, također značajno doprinosi objašnjenju varijance, međutim radi se o supresor efektu što pokazuje izrazito mala negativna korelacija s kriterijem ($r = -.086$). Ovim rezultatima smo djelomično potvrdili našu hipotezu.

Tablica 4

Prediktivnost sramežljivosti, samopoštovanja i dimenzija privrženosti prijateljima za izloženost vršnjačkom nasilju putem interneta ($N = 162$)

Varijable	β
Sramežljivost	-.262**
Samopoštovanje	-.307**
Izbjegavanje	-.006
Anksioznost	.213
R^2	0.141
F za R^2	6.462**

** $p < .01$

Samopoštovanje, sramežljivost i privrženost prijateljima kao prediktori počinjenja vršnjačkog nasilja putem interneta

U okviru zadnjeg problema, ispitali smo prediktivnost samopoštovanja, dimenzija privrženosti prijateljima i samopoštovanja za počinjenje vršnjačkog nasilja putem interneta. Regresijskom analizom (tablica 5) dobiveno je da ove varijable

objašnjavaju samo 4.6% ukupne varijance počinjenja vršnjačkog nasilja putem interneta. Niti jedan od prediktora nije se pokazao značajnim za objašnjenje varijance počinjenja vršnjačkog nasilja putem interneta. Dobivenim rezultatom smo odbacili našu hipotezu.

Tablica 5

Prediktivnost sramežljivosti, samopoštovanja i dimenzija privrženosti prijateljima za počinjenje vršnjačkog nasilja putem interneta ($N=162$)

Varijable	β
Sramežljivost	-.154
Samopoštovanje	-.144
Izbjegavanje	-.092
Anksioznost	.178
R^2	.046
F za R^2	1.973

RASPRAVA

Prvi problem ovog istraživanja bio je ispitati povezanost između počinjenja i izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta. Pokazalo se da sudionici koji su postigli visok rezultat na skali viktimizacije, tj. skali za žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta imaju i visok rezultat na skali zlostavljanja, tj. na skali za počinitelje vršnjačkog nasilja putem interneta, što znači da su neke žrtve ujedno i počinitelji vršnjačkog nasilja na internetu. Dobiveni nalazi su potvrdili našu hipotezu, a u skladu su s rezultatima prijašnjih istraživanja. Willard (2007) navodi kako su učenici koji sudjeluju u vršnjačkom nasilju u školi uključeni i u vršnjačko nasilje putem interneta, i kao žrtve i

kao počinitelji. Tijekom godina došli smo do saznanja kako je sve manji broj djece koja isključivo samo čine ili samo doživljavaju nasilje, a raste broj djece koji su istovremeno žrtve i počinitelji što može upućivati na to da je svaka žrtva vršnjačkog nasilja putem interneta potencijalni počinitelj i obrnuto, da je svaki počinitelj potencijalna žrtva vršnjačkog nasilja putem interneta. Moguće objašnjenje je da su počinitelji vršnjačkog nasilja putem interneta označeni kao mete od strane druge djece koja uzvraćaju kako bi zaštitila svoje prijatelje, i obrnuto, da djeca koja su žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta uzvraćaju počiniteljima na isti način i pritom se opravdavaju samoobranom. Moguće je da uzvratanje napada može služiti kao zaštita žrtvi od osjećaja sramote, tuge i poniženja. Kada su pojedinci ljuti jer su napadnuti bez razloga, postoji vjerojatnost da će odgovoriti na agresivan način (Beran i Li, 2007). Ovi rezultati ukazuju na to da je u većini slučajeva činjenje i izloženost nasilju zapravo interaktivan proces, što je u skladu i s istraživanjima nasilja „licem u lice“, u kojima se zaključuje da je to posljedica nedovoljno razvijenih vještina rješavanja sukoba. Ista djeca su i žrtve i počinitelji vršnjačkog nasilja jer takva djeca češće imaju deficit u socijalnim vještinama i u vještinama rješavanja problema pa u skladu s tim koriste neprilagođene, često destruktivne strategije rješavanja problema (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014).

Drugi problem istraživanja bio je utvrditi postoje li spolne razlike u počinjenju i izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta. Dobiveni rezultati su pokazali kako su dječaci češće počinitelji vršnjačkog nasilja putem interneta, ali kako nema spolnih razlika u izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta. Ovim rezultatima nismo potvrdili našu hipotezu. Ovaj rezultat je u skladu s nekim istraživanjima gdje je dobiveno da će dječaci prije počiniti vršnjačko nasilje (Dehue i sur., 2008; Hinduja i Patchin, 2013; Smith i sur., 2008). Iako se u ovome istraživanju očekivalo da će djevojke više biti uključene u vršnjačko nasilje putem interneta jer ono ima karakteristike relacijskog i verbalnog nasilja, u našem istraživanju se ipak pokazalo da je muški spol više uključen u nasilje, što je u skladu s nalazima istraživanja tradicionalnog vršnjačkog nasilja (Kuterovac Jagodić i Velki, 2014; Sesar, 2011). Rezultati ovog istraživanja u skladu su sa istraživanjima kod kojih se spol pokazao kao značajan prediktor počinjenja nasilja, u kojima je dobiveno da su osobe muškog spola više uključene u vršnjačko nasilje putem interneta (Calvete i sur., 2010; Li, 2006, 2007; Wong i sur., 2013). Djevojčice i dječaci doživljavaju nasilje drugačije, ali vrsta nasilja u

kojem se razlikuju ovisi o tipu vršnjačkog nasilja putem interneta kojeg čine (Marcum, Higgins, Freiburger i Ricketts, 2014). Tako je istraživanje National Children's Homea pokazalo da su ženske ispitanice (21%) češće žrtve putem tekstualnih poruka za razliku od muških ispitanika (12%) dok su minimalne razlike između ženskih ispitanica (3%) i muških ispitanika (5%) u viktimizaciji putem elektroničke pošte (Holt i Bossler, 2009). MacDonald i Roberts- Pittman (2010) u svojem istraživanju ne pronalaze spolne razlike ni u jednom istraživanom ponašanju vršnjačkog nasilja na internetu. Ovi nalazi su bili iznenađujući jer se u prošlim istraživanjima pokazalo kako su ispitanice bile više zlostavljane (Rankin i Reason, 2005). U usporedbi s tradicionalnim vršnjačkim nasiljem, istraživanja pokazuju da su djevojčice više uključene u vršnjačko nasilje putem interneta. Calvete i suradnici (2010) izvijestili su u svome radu da se dječaci i djevojčice značajno razlikuju s obzirom na određena ponašanja, pri čemu su dječaci češće slali slike i snimke fizičkog nasilja i slike sa seksualnim sadržajem. Rezultati ovoga istraživanja su u skladu s istraživanjem Walrave i Heirmann (2011) u kojem se spol pokazao kao značajna varijabla izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta, pri čemu su djevojke češće izložene nasilju. Međutim, spolne razlike još su uvijek nedovoljno istraženo područje s različitim nekonzistentnim rezultatima, vjerojatno zbog korištenja različitih uzoraka i metodologije, kao i raznih definiranja i mjerenja različitih tipova vršnjačkog nasilja putem interneta (Patchin i Hinduja, 2010).

Treći i četvrti problem ovog istraživanja bio je ispitati prediktivnost samopoštovanja, sramežljivosti i privrženosti za počinjenje i izloženost vršnjačkom nasilju putem interneta. Rezultati dobiveni u ovom istraživanju ukazuju na to da je nisko samopoštovanje prediktor koji značajno opisuje djecu koja su žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta. Samopoštovanje igra veliku ulogu u razumijevanju sebe te je osjetljivo na brojne utjecaje tijekom adolescencije. Niske razine samopoštovanja tijekom adolescencije uvelike mogu dovesti do negativnog psihološkog funkcioniranja (Moksnes, Moljord, Espnes i Byrne, 2010). Kowalski i Limber (2007) navode kako brojna istraživanja provedena u proteklim godinama ukazuju na to da zlostavljana djeca puno više ostvaruju niske rezultate na samopoštovanju (Olweus, 1993; Wang, Iannotti, Luk i Nansel, 2010). Povezanost niskog samopoštovanja i izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta potvrđena je u puno istraživanja (Kowalski, Limber i Agatston 2008; Patchin i Hinduja, 2010; Yang i sur., 2013). U skladu s time, u ovom istraživanju

dobivena je značajna negativna poveznost između samopoštovanja i izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta. Dakle, možemo zaključiti da sudionici koji procjenjuju svoje samopoštovanje nižim češće bivaju žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta. U literaturi još nije potpuno jasno zbog čega dolazi do niskog samopoštovanja, ali djeca koja imaju nisko samopoštovanje imaju i manju emocionalnu dobrobit i lošiju sposobnost ponašajne i socijalne prilagodbe (Jonovska, Frančišković, Kvesić, Nikolić, Brekalo, Pavlović i Bilić, 2007). Isto tako, djeca s niskim samopoštovanjem manje su otporna na utjecaje okoline koji nisu u skladu s njihovim vlastitim opažanjima, manje su fleksibilna i manje maštovita te probleme rješavaju na manje originalne načine. Moguće objašnjenje ovih rezultata je da žrtve imaju niže samopoštovanje i prije izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta te ih to čini metom (Cenat i sur., 2014), no isto je tako moguće da je nisko samopoštovanje posljedica izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta (Patchin i Hinduja, 2010). Rezultati potvrđuju da je samopoštovanje značajan prediktor izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta, što je u skladu s istraživanjima (Patchin i Hinduja, 2010; Yang i sur., 2012).

Nadalje, nalazi koje smo dobili pokazuju kako privrženost nije individualna karakteristika koja objašnjava izloženost i počinjenje vršnjačkog nasilja putem interneta. Ovi rezultati nisu u skladu s prijašnjim istraživanjima, gdje je utvrđeno kako postoji značajna povezanost između privrženosti prijateljima, počinjenja i izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta. Istraživanje Perren i Alsaker (2006) pokazuje da počinitelji vršnjačkog nasilja imaju više prijatelja u svojim vršnjačkim grupama dok žrtve imaju manje prijatelja. U usporedbi s djecom koja ne sudjeluju u vršnjačkom nasilju putem interneta, žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta su generalno slabije prihvaćene među vršnjacima (Bacchini i sur., 2008). Moguće objašnjenje ovim rezultatima je to da uzorak na kojem smo proveli istraživanje još uvijek kao glavni objekt privrženosti vidi roditelje, a ne vršnjake. Adolescencija je period u kojem se potrebe privrženosti postupno usmjeravaju prema vršnjacima, a sazrijevanje se odvija različito kod svakog djeteta (Lacković-Grgin, 2006). Ovim istraživanjem dobiveno je i da dolazi do supresor efekta sramežljivosti na dio varijance samopoštovanja jer sramežljivost ne korelira značajno s izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta, ali je korelacija samopoštovanja i sramežljivosti statistički značajna i negativna, zbog čega

sramežljivost ostvaruje značajan doprinos objašnjenju varijance izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta.

U slučaju počinjenja vršnjačkog nasilja putem interneta, ni jedan od prediktora nije dobra individualna karakteristika za objašnjavanje varijabiliteta takvog ponašanja, čime je naša zadnja hipoteza odbačena. Suprotno očekivanjima samopoštovanje se nije pokazalo kao značajan prediktor činjenja vršnjačkog nasilja putem interneta. Iako nije u skladu s očekivanjima, nekoliko istraživanja dobilo je iste rezultate (Campfield, 2008; Gotovac, 2014). Postoji nekoliko istraživanja čiji su rezultati pokazali da globalno samopoštovanje nije prediktor činjenja vršnjačkog nasilja putem interneta, već je prediktor samo jedan dio samopoštovanja, a to je samopoštovanje u odnosima s vršnjacima (Campfield, 2008; Guarini, Passini, Melotti i Brighi, 2012). Ovim se rezultatima pridružuju Brighi, Guarini, Melotti, Galli i Genta (2012) koji su pokazali da je prediktor nasilja putem interneta nisko samopoštovanje u obiteljskim odnosima. Nadalje, nedostaju teorijska objašnjenja povezanosti činjenja nasilja i samopoštovanja, vjerojatno zbog nejasnoće je li samopoštovanje uzrok ili posljedica nasilnog ponašanja.

Rezultati ovog istraživanja doprinose objašnjenju fenomena vršnjačkog nasilja putem interneta, koji je nedovoljno istražen. U Hrvatskoj se kroz razne obrazovne programe i institucije provode programi poticanja svjesnosti i prevencije vršnjačkog nasilja putem interneta, ali nedostaje znanstvenih spoznaja o faktorima koji su povezani s tim sve učestalijim oblikom nasilja.

Metodološki nedostaci

Ovo istraživanje ima nekoliko metodoloških nedostataka. Kao glavni nedostatak naveli bismo prigodan uzorak i visok postotak nevraćenih roditeljskih suglasnosti za djetetovo sudjelovanje u istraživanju. Više od 50% učenika kojima su podjeljene roditeljske suglasnosti, nije sudjelovalo u samom istraživanju. Glavni razlog ne sudjelovanja u istraživanju tako velikog broja ispitanika smatramo vrijeme provođenja istraživanja i dob ispitanika, koje je bilo krajem školske godine pa su učenici možda bili nezainteresirani. Naime, istraživanje se provodilo na učenicima sedmih i osmih razreda

osnovne škole koji su se fokusirali na popravljavanje ocjena kako bi što lakše upisali željenu srednju školu. O nezainteresiranosti učenika za sudjelovanje u istraživanju govori i razmjerno velik broj nepotpuno ispunjenih upitnika. Način traženja roditeljske suglasnosti također je pridonio teškoćama s uključivanjem učenika u istraživanje. Smatramo kako bi puno veći odaziv na istraživanje bio da je tražena pasivna roditeljska suglasnost, odnosno da su roditelji koji nisu htjeli da njihova djeca sudjeluju u istraživanju trebali potpisati „nesuglasnost“. Do ovog zaključka smo došli tijekom prikupljanja roditeljskih suglasnosti kada su mnoga djeca govorila kako su zaboravili roditeljima pokazati suglasnost ili su je zagubili pa bi drugačijom formulacijom roditeljske suglasnosti izbjegli ovakva neželjena ponašanja.

ZAKLJUČAK

Prvi problem našeg istraživanja bio je ispitati povezanost između počinjenja i izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta. Pretpostavili smo kako će ista djeca biti i žrtve i počinitelji vršnjačkog nasilja putem interneta. Dobiveni rezultati su pokazali da činjenje i izloženost vršnjačkom nasilju putem interneta statistički značajno koreliraju, što znači da su neka djeca koja su žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta ujedno i njegovi počinitelji.

Drugi problem koji smo postavili bio je utvrditi postoje li spolne razlike u izloženosti i izvedbi vršnjačkog nasilja putem interneta. Pretpostavili smo da su djevojčice te koje su češće i žrtve i počinitelji vršnjačkog nasilja putem interneta. Suprotno našem očekivanju, rezultati su pokazali kako nema razlike između dječaka i djevojčica u izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta, dok su dječaci češće počinitelji nasilja putem interneta.

Treći problem je bio ispitati prediktivnost samopoštovanja, sramežljivosti i privrženosti prijateljima za izloženost vršnjačkom nasilju putem interneta. Pretpostavka je bila da svi prediktori statistički značajno doprinose objašnjenju individualnih razlika u izloženosti vršnjačkom nasilju putem interneta. Dobiveni rezultati su pokazali da je

jedino samopoštovanje prediktor koji objašnjava izloženost vršnjačkom nasilju putem interneta, čime je postavljena hipoteza djelomično potvrđena.

U okviru zadnjeg problema ispitali smo prediktivnost samopoštovanja, sramežljivosti i privrženosti za počinitelje vršnjačkog nasilja putem interneta. Pretpostavili smo da će svi prediktori statistički značajno doprinijeti objašnjenju individualnih razlika u počinjenju vršnjačkog nasilja putem interneta. Ovu hipotezu nismo potvrdili jer su rezultati pokazali da navedeni prediktori nisu karakteristike koje objašnjavaju činjenje vršnjačkog nasilja putem interneta.

LITERATURA

Akiba, M. (2004). Nature and correlates of Ijime: Bullying in Japanese middle school. *International Journal of Educational Research*, 41, 216–236.

Bacchini, D., Affuso, G. i Trotta, T. (2008). Temperament, ADHD and peer relations among schoolchildren: The mediating role of school bullying. *Aggressive behavior*, 34, 447-459.

Bartholomew, K. i Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.

Bauman, S. (2013). Cyberbullying: What does research tell us? *Theory into practice*, 52, 249-256.

Beran, T. i Li, Q. (2007). The relationship between cyberbullying and school bullying. *Journal of Student Wellbeing*, 1, 15-33.

Berson, I.R., Berson, M.J. i Ferron, J.M. (2002). Emerging risk of violence in the digital age, *Journal of School Violence*, 2, 51-71.

Brighi, A., Guarini, A., Melotti, G., Galli, S. i Genta, M.L. (2012). Predictors of victimisation across direct bullying, indirect bullying and cyberbullying. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17, 375 -388.

Briggs, S. R., Cheek, J. M., Jones, W.H. (1986.): Introduction. U W.H. Jones, J. M. Cheek i S. R. Briggs. *Shyness: Perspectives on research and treatment*, 1-14. New York: Plenum Press.

Brito, C.C. i Oliveira, M.T. (2013). Bullying and self-esteem in adolescents from public schools. *Journal de Pediatria*, 89:601-7.

Burton, A.K., Florell, D. i Wygant, D.B. (2013). The role of peer attachment and normative beliefs about aggression on traditional bullying and cyberbullying. *Psychology in the Schools*, 50, 103-115.

- Calvete, E., Orue, I., Estevez, A., Villardon, L. i Padilla, P. (2010). Cyberbullying in adolescents: Modalities and aggressors' profile. *Computers in Human Behavior*, 26, 1128-1135.
- Campfield, D.C. (2008). *Cyber bullying and victimization: Psychosocial characteristics of bullies, victims, and bully/victims*. Doktorski rad. Missoula: The University of Montana, Department of Clinical Psychology.
- Cenat, J.M., Herbert, M., Blais, M., Lavoie, F. i Guerrier, M. (2014). Cyberbullying, psychological distress and self-esteem among youth in Quebec schools. *Journal of Affective Disorders*, 169, 7-9.
- Cetin, B., Yaman, E. i Peker, A. (2011). Cyber victim and bullying scale: A study of validity and reliability. *Computers and Education*, 57, 2261–2271.
- Crozier, W.R. (1995). Shyness and self-esteem in middle childhood. *British Journal of Educational Psychology*, 65, 85-95.
- Deuhue F., Bolman, C. i Vollink, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' Experiences and Parental Perception. *CyberPsychology and Behavior*, 11, 217-223.
- Dill, E.J., Vernberg, E.M., Fonagy, P., Twemlow, S.W. i Gamm, B.K. (2004). Negative effect in victimized children: The roles of social withdrawal, peer rejection and attitudes towards bullying. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32, 159-173.
- Flanagan, K. S., Erath, S. A., i Bierman, K. L. (2008). Unique associations between peer relations and social anxiety in early adolescence. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 37, 759–769.
- Gradinger, P., Strohmeier, D. i Spiel, C. (2009). Traditional bullying and cyberbullying: Identification of risk groups for adjustment problems. *Journal of psychology*, 217, 205-213.
- Guarini, A., Passini, S., Melotti, G. i Brighi, A. (2012). *Risk and protective factors on perpetration of bullying and cyberbullying*. https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/5887/1/studia_eduk_23_s_33-56.pdf

- Holfeld, B. i Grabe, M. (2012). Middle school students' perceptions of and responses to cyberbullying. *Journal of Educational Computing Research*, 46, 395-413.
- Holt, T.J. i Bossler, A.M. On-line Activities, Guardianship, and Malware Infection: An Examination of Routine Activities Theory. *International Journal of Cyber Criminology*, 3, 400- 420.
- Hinduja, S., i Patchin, J. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior*, 29, 1-29.
- Hinduja, S. i Patchin, J.W. (2009). *Bullying beyond the school-yard: Preventing and Responding to cyberbullying*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2013). Social influences on cyberbullying behaviors among middle and high school students. *Youth Adolescence*, 42, 711-722.
- Huang, Y. i Chou, C. (2010). An analysis of multiple factors of cyberbullying among junior high school students in Taiwan. *Computers in Human Behavior*, 26, 1581–1590.
- Jankauskiene, R., Kardelis, K., Sukys, S. i Kardeliene, L. (2008). Association between school bullying and psychosocial factors. *Journal of Social behavior and Personality*, 2, 145- 162.
- Jonovska, S., Frančišković, T., Kvesić, A., Nikolić, H., Brekalo, Z., Pavlović, E. i Bilić, D. (2007). Self-esteem in children and adolescents differently treated for locomotory trauma. *Collegium Antropologicum*, 312, 463-469.
- Juvonen, J., Graham, S. i Schuster, M. A. (2003). Bullying among young adolescents: the strong, the weak, and the troubled. *Pediatrics*, 112 , 1231-1237.
- Juvonen, J. i Gross, E.F. (2008). Extending the school grounds?—bullying experiences in cyberspace. *Journal of School Health*, 78, 496-505.
- Kamenov, Ž. i Jelić, M. (2003). Validacija instrumenta za mjerenje privrženosti u različitim vrstama bliskih odnosa: Modifikacija Brennanova Inventara iskustva u bliskim vezama. *Suvremena psihologija*, 6, 73-91.

- Kowalski, R.M., Morgan, C.A. i Limber, S.P. (2012). Traditional bullying as a potential warning sign of cyberbullying. *School Psychology International*, 33, 505-519.
- Kowalski, R.M. i Limber, S.P. (2007). Electronic Bullying Among Middle School Students. *Journal of Adolescent Health*, 41, 22-30.
- Kowalski, R.M. i Limber, S.P. (2013). Psychological, physical and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 53, 13-20.
- Kowalski, R.M., Limber, S.P. i Agatston, P.W. (2008). *Cyberbullying: Bullying in the digital age*. Wiley- Blackwell: Oxford, UK.
- Kuterovac Jagodić, G. i Velki, T. (2014). Different measurement approaches as sources of differences in data on the prevalence of peer violence. *Journal for general Social Issues*, 23, 259-281.
- Lacković-Grgin, K. (2006). *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Laible, D., Carlo, G. i Raffaelli, M. (2000). The differential relations of parent and peer attachment to adolescent adjustment. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 45-59.
- Law, D.M., Shapka, J.D., Hymel S., Olson B.F. i Waterhouse, T. (2011). The changing face of bullying: An empirical comparison between traditional and internet bullying and victimisation. *Computers in Human Behavior*, 28, 226–232.
- Li, Q. (2007). Bullying in the new playground: Research into cyberbullying and cybervictimization. *Australian Journal of Educational Technology*, 23, 435-454.
- Li, Q. (2006). Cyberbullying in Schools: A Research of Gender Differences. *School Psychology*, 27, 1-14.
- MacDonald, C.D. i Roberts- Pittman, B. (2010). Cyberbullying among college students: prevalence and demographic differences. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 2003–2009.
- Marcum, C.D., Higgins, G.E., Freiburger, T.L. i Ricketts, M.L. (2014). Exploration of the Cyberbullying Victim/Offender Overlap by sex. *American Journal of Criminal Justice*, 39, 538-548.

- Mesch, G.S. (2009). Parental mediation, online activities, and cyberbullying. *Cyberpsychology and Behavior, 12*, 387-393.
- Mitchell K.J., Ybarra, M i Finkelhor D. (2007). The relative importance of online victimization in understanding depression, delinquency, and substance use. *Child Maltreatment, 12*,314-24.
- Moksnes, U.K., Moljord, I.E.O.,Espnes, G.A., Byrne, D.G. (2010). Leisure time physical activity does not moderate the relationship between stress and psychological functioning in Norwegian adolescents. *Personality and Individual Differences, 3*, 17-22.
- Monks, C.P., Robinson, S. i Worlidge, P. (2012). The emergence of cyberbullying: A survey of primary school pupils perceptions and experiences. *School Psychology International, 33*, 477-491.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.
- Olweus, D. (2003). A profile of bullying at school. *Educational Leadership, 60*, 12–17.
- Patchin, J.W. i Hinduja, S. (2010). Cyberbullying and self –esteem. *Journal of School Health, 80*, 614-621.
- Pedreira-Masa, J. L., Rodrigues-Piedra, R. & Seoane-Lago, A. (2006). Children against children: Bullying as an emergent disorder. *Anales de Pediatria, 64*, 162-166.
- Pepler, D., Jiang, D., Craig, W., i Connolly, J. (2008). Developmental trajectories of bullying and associated factors. *Child Development, 79*, 325–338.
- Perren, S. i Alsaker, F. (2006). Social behavior and peer relationships of victims, bully-victims and bullies in kindergarten. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 47*, 45-57.
- Perren, S. i Gutzwiller- Helfenfinger, E. (2012). Cyberbullying and traditional cyberbullying in adolescence: Differential roles of moral disengagement, moral emotions, and moral values. *European Journal of Developmental Psychology, 9*, 195-209.

- Rankin, S.R. i Rankin, D.R. (2005). Differing Perceptions: How Students of Color and White Students Perceive Campus Climate for Underrepresented Groups. *Journal of College Student Development*, 46, 43-61.
- Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *Canadian Journal of Psychiatry*, 48, 583-590.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and Adolescent Self – image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rubin, K.H., Bukowski, W.M. i Parker, J.G. (1998). Peer interactions, relationships and groups. *Handbook of Child Psychology: Social, Emotional and Personality Development*, New York: Wiley, 619-700.
- Salmivalli, C., Kaukiainen, A., Kaistaniemi, L. i Lagerspetz, K. M. (1999). Self-evaluated self-esteem, peer-evaluated self-esteem and defensive egotism as predictors of adolescents' participation in bullying situations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 1268-1278.
- Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja. *Ljetopis socijalnog rada*, 18, 497-526.
- Shariff, S. i Gouin, R. (2005). Cyber-dilemmas: Gendered hierarchies, free expression and cyber-safety in Schools. *Safety and security in a networked world: Balancing cyber-rights and responsibilities*. Oxford, UK: Oxford Internet Institute.
- Slonje, R., Smith, P.K. i Frisen, A. (2013). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior*, 29, 26–32.
- Smith, P.K., Mahdavi, J. Carvalho, M., Fisher, J., Russell, S. i Tippett, N. (2008). Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49, 376–385.
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26, 277–287.
- Valjak, A. (2004). *Validacija Crozierovog upitnika sramežljivosti za djecu*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Van Zalk, N., Kerr, M. i Tilton-Weaver, L. (2011). Shyness as moderator of the link between advanced maturity and early adolescent risk behavior. *Scandinavian Journal of Psychology*, 52, 341-353.

Velki, T. i Kuterovac Jagodić, G. (2014). Individualni i kontekstualni činitelji dječjega nasilničkog ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada*, 21, 33-64.

Walrave, M. i Heriman, W. (2011). Cyberbullying: Predicting Victimization and Perpetration. *Children and Society*, 25, 59-72.

Wang, J., Iannotti, R.J., i Nansel, T.R. (2009). School bullying among US adolescents: Physical, verbal, relational, and cyber. *Journal of Adolescent Health*, 45, 368-375.

Wang, J., Iannotti, R.J., Luk J.W. i Nansel, T.R. (2010). Co-occurrence of victimization from five subtypes of bullying: physical, verbal, social exclusion, spreading rumors, and cyber. *Journal of Pediatric psychology*, 35, 1103-1112.

Werner, N.E., Bumpus, M.F. i Rock, D. (2010). Involvement in internet aggression during early adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 39, 607-619.

Willard, N.E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: responding to the challenge of online aggression, threats and distress*.
http://www.google.hr/books?hl=hr&lr=&id=VyTdG2BTnl4C&oi=fnd&pg=PP7&dq=cyberbullying&ots=u5BjWFumaq&sig=seuQCetOocxtKESKRjNgHkZa3k&redir_esc=y#v=onepage&q=cyberbullying&f=false

Wright, M. i Li, Y. (2013). The association between cyber victimization and subsequent cyber aggression: The moderating effect of peer rejection. *Journal of Youth and Adolescence*, 42, 662-674.

Wong, D. S.W., Chan, H.C.O. i Cheng, C.H.K. (2013). Cyberbullying Perpetration and Victimization among Adolescents. *Children and Youth Services Review*, 36, 133-140.

Yang, S.J., Stewart, R., Kim J.M., Kim S.W., Shin, I.S., Dewey, M.E., Maskey, S. i Yoon, J.S. (2013). Differences in predictors of traditional and cyber-bullying: a 2-year longitudinal study in Korean school children. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 22, 309-318.

Ybarra, M.L. i Mitchell, J.K., (2004). Online aggressor/targets, aggressors and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 1308–16.